

SŁOWO WSTĘPNE

Rok 2020 obfitował w wiele niezwykle ważnych dla najnowszej historii Polski okrągłych rocznic. Stulecie Bitwy Warszawskiej, w wyniku której Polacy powstrzymali na przedpolach stolicy nawałę bolszewicką, a tym samym uchronili Ojczyznę i Europę Zachodnią przed „płomieniem rewolucji”; stulecie urodzin Karola Wojtyły, późniejszego papieża św. Jana Pawła II, którego pontyfikat wydatnie przyczynił się do upadku komunizmu w Polsce i w krajach tzw. bloku wschodniego; pięćdziesięciolecie grudniowych protestów robotniczych na Wybrzeżu, krwawo stłumionych przez milicję i wojsko; czy też czterdziestolecie powstania NSZZ „Solidarność”, ogólnopolskiego, masowego związku zawodowego, którego celem była obrona praw pracowniczych – to tylko niektóre z nich. Na rok 2020 przypadła jeszcze jedna ważna rocznica. Otóż dwadzieścia lat temu swoją działalność rozpoczął Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Na przestrzeni dwóch dekad instytucja ta stała się jedną z najważniejszych w kraju, skupiając zadania o charakterze archiwalnym, naukowym, edukacyjnym, śledczym, lustracyjnym, a w ostatnich latach także związane z poszukiwaniami i identyfikacją ofiar systemów totalitarnych i czystek etnicznych oraz upamiętnianiem walk i męczeństwa Narodu Polskiego.

Sercem IPN – jak mawiał śp. prof. Janusz Kurtyka, jego prezes w latach 2005–2010 – jest archiwum. W murach Instytutu przechowywanych jest obecnie ponad 90 km bieżących różnego rodzaju dokumentów – kartotek i pomocy ewidencyjnych, materiałów aktowych, fotograficznych i audiowizualnych, przede wszystkim wytworzonych i zgromadzonych przez organy represji III Rzeszy i ZSRS oraz aparat terroru Polski Ludowej. Są one wykorzystywane zarówno w bieżącej pracy wszystkich pionów merytorycznych IPN, jak również udostępniane (w postaci oryginałów lub kopii) osobom, których dotyczą (a w przypadku ich śmierci osobom najbliższym lub spokrewnionym), naukowcom, dziennikarzom, wreszcie uprawnionym podmiotom.

Z okazji rocznicy powstania IPN, a co za tym idzie jego pionu archiwalnego, 13 tom „Przeglądu Archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej” otwiera obszerny artykuł Pawła Perzyny zatytułowany „Zanim powstało Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej. Refleksje o rozliczaniu przeszłości i traktowaniu akt w Polsce”. Jest on zarazem pierwszym tekstem w dziale „Archiwum”, w którym znalazły się łącznie cztery artykuły. Autor – wykorzystując bogatą podstawę źródłową – w sposób niezwykle zajmujący opisuje kolejne koncepcje i debaty na temat rozliczenia komunistycznej przeszłości, jakie miały miejsce po zmianach ustrojowych w Polsce z przełomu lat 1989/1990. Omawia przy tym pomysły związane z wykorzystaniem dokumentów archiwalnych wytworzonych i zgromadzonych przez cywilne i wojskowe organy bezpieczeństwa państwa w procesie lustracji oraz udostępnianiem ich ofiarom represji. Kolejnym artykułem jest tekst Konrada Ślusarskiego. Autor podzielił się w nim doświadczeniami z zakresu porządkowania, opracowywania, digitalizacji i upowszechniania wiedzy na temat zasobu fotograficznego po byłej Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, który znajduje

się w Archiwum IPN i stanowi niezwykle cenne źródło do historii Polski XX w. Z kolei Lech Graduszewski omówił problemy systematyzacji dokumentacji wewnątrz jednostek archiwalnych na przykładzie akt wojewódzkich organów bezpieczeństwa państwa zgromadzonych w bydgoskiej delegaturze Instytutu. Autor podjął się bardzo ważnej problematyki z zakresu metodyki archiwalnej, rzadko podejmowanej w literaturze naukowej z dziedziny archiwistyki. Dział zamyka szkic Marleny Jabłońskiej pt. „System kształcenia archiwistów i zarządców dokumentacji w Polsce. Zarys problematyki i próba systematyzacji”. Omawiając wybrane programy nauczania, autorka przedstawia różne formy kształcenia. Zwraca przy tym szczególną uwagę na przedmioty z zakresu nowoczesnych technologii oraz wskazuje na treści z kanonu archiwistyki, które mają kształtować postawy i dostarczać wiadomości niezbędnych w pracy w różnego typu archiwach.

Na kolejny dział, zatytułowany „Zasób archiwalny”, składają się trzy artykuły. Pierwszy z nich jest pióra Krzysztofa Szwagrzyka. Autor w studium pt. „Śmierć na filmowej kliszy. Kadry z egzekucji wysokich funkcjonariuszy III Rzeszy w zbiorach Instytutu Pamięci Narodowej” podejmuje niezwykle interesujące rozważania dotyczące znajdującego się w zasobie audiowizualnym Instytutu filmu dokumentującego przebieg egzekucji Ludwiga Fischera, Maksa Daume i Josefa Meissingera, wykonanych 8 marca 1947 r. w więzieniu mokotowskim przy ul. Rakowieckiej w Warszawie. Artykuł, który ilustrują stop-klatki, opisuje okoliczności powstania filmu (w zamierzeniach twórców – propagandowego) i jego losy po nakręceniu tego materiału oraz przebieg egzekucji (autor porównuje przy tym wydarzenia uwiecznione na filmowej kliszy z innymi źródłami), a w szczególności nieudolność funkcjonariuszy wykonujących wyroki śmierci. W następnym tekście, przygotowanym przez Zbigniewa Stanucha, zostały zaprezentowane w ogólnym zarysie różnego rodzaju źródła do dziejów Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim, a ściślej rzecz ujmując – istniejącej od 1972 r. diecezji szczecińsko-kamińskiej, zgromadzone w zasobie archiwalnym Oddziału IPN w Szczecinie. Natomiast Łukasz Komorowski w swoim artykule opisuje wybory parlamentarne w 1989 r. w województwie poznańskim w świetle zachowanych w poznańskim oddziale IPN dokumentów Służby Bezpieczeństwa.

Dział „Historia” składa się z czterech artykułów. W pierwszym z nich Maryna Palijenko i Ihor Sribniak opisują – na podstawie zachowanych źródeł polskich i ukraińskich – życie codzienne żołnierzy Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej w Obozie Internowanych nr 10 w Kaliszu w latach 1921–1924, w którym kwitło niezwykle bogate życie społeczno-kulturalne. Z kolei Anatolij Chromow przybliżył sylwetkę Henryka Tarty – aktora i reżysera Teatru Polskiego w Kijowie, ofiary „operacji polskiej” NKWD, w wyniku której w latach 1937–1938 Sowieci zamordowali co najmniej 111 tys. Polaków zamieszkujących granice Związku Sowieckiego, oskarżywszy ich o działalność dywersyjną i szpiegowską na rzecz II Rzeczypospolitej. Problematykę legendarnego koncertu brytyjskiego zespołu rockowego The Rolling Stones w Sali Kongresowej w Warszawie w kwietniu 1967 r. porusza Paweł Tomasik. Wykorzystując bogatą podstawę źródłową – dokumenty archiwalne proweniencji esbeckiej, wspomnienia i materiały prasowe – opisuje działania Milicji Obywatelskiej przed Pałacem Kultury i Nauki oraz polemizuje z mitami, jakie narosły wokół tego wydarzenia, i obala niektóre z nich. Dział zamyka tekst Anny Łosowskiej, ukazujący wy-

darzenia Marca '68 na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Autorka podkreśla w nim, że „Marzec” nie był jedynie wydarzeniem warszawskim, a uliczne demonstracje objęły wiele polskich miast. Wystąpienia studenckie w Lublinie były niewątpliwie wyrazem solidarności ze studentami warszawskich uczelni, z którymi brutalnie rozprawiła się władza komunistyczna.

W kolejnym dziale, zatytułowanym „Dokumenty”, znalazły się trzy teksty. Igor Baka i Dawid Golik podali do druku nieznaną dotychczas „Dziennik wojenny 1. pułku piechoty” armii słowackiej, przechowywany w Wojskowym Archiwum Historycznym w Bratysławie. Dziennik opisuje działania militarne sprzymierzonych z hitlerowskimi Niemcami Słowaków, którzy brali udział w agresji na Polskę we wrześniu 1939 r. Raport z inspekcji przeprowadzonej w Komendzie Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Kielcach z siedzibą w Sandomierzu ze stycznia 1945 r. – opracowany przez Roberta Piwkę – stanowi interesujący zapis funkcjonowania MO na tzw. przyczółku sandomierskim. Przygotowany przez funkcjonariuszy Komendy Głównej MO w Lublinie dokument prezentuje strukturę i obsadę personalną Komendy Wojewódzkiej i podległych jej jednostek. Nie jest wolny od ocen krytycznych wobec milicjantów, pracy poszczególnych posterunków, warunków służby i różnych patologii, jakie dotyczyły tę formację w pierwszych latach jej istnienia. Ostatni prezentowany w tomie dokument, podany do druku przez Piotra Haca, to studium naukowe przygotowane w Akademii Spraw Wewnętrznych na jesieni 1980 r. Jest ono poświęcone omówieniu ówczesnej sytuacji społeczno-politycznej w kraju oraz przewidywanej taktyce i metodom działania opozycji politycznej wobec komunistów, a także przedstawieniu propozycji kierunków działań resortu spraw wewnętrznych do momentu wprowadzenia stanu wojennego 13 grudnia 1981 r.

Zawartość tomu 13 uzupełniają recenzje i omówienia pięciu książek, przygotowane przez Dianę Zadurę, Anetę Nisiobęcką, Margaritę Chilińską, Konrada Graczyka i Annę Szustek, a także dział „Kronika”, do którego weszło pięć tekstów. Trzy z nich zostały poświęcone konferencjom naukowym zorganizowanym przez Archiwum IPN: „Fort III Pomiechówek – przywracanie pamięci o ofiarach niemieckiego terroru”, zorganizowanej w Pomiechówku 28 września 2019 r. we współpracy z Fundacją Fort III Pomiechówek oraz Urzędem Gminy i Ośrodkiem Kultury PomPa w Pomiechówku (autorstwa Doroty Grzechocińskiej); „Obrazy II wojny światowej w materiałach fotograficznych i filmowych”, zorganizowanej w Warszawie 28 października 2019 r. (pióra Artura Cieślaka); „Problemy funkcji archiwów”, przygotowanej wspólnie z Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu i tam też odbytej w dniach 7–8 listopada 2019 r. (opracowany przez Michała Kopczyńskiego). Ponadto w dziale tym omówiono udział pracowników Archiwum IPN w festiwalu historycznym Defend Fife, który odbył się w szkockim mieście Dunfermline w dniach 3–4 sierpnia 2019 r. (przygotowany przez Grzegorza Trzynę), oraz uroczystość przekazania cudem odnalezionego obrączki ślubnej po byłym więźniu niemieckich obozów koncentracyjnych w Auschwitz i Neuengamme, która miała miejsce w siedzibie Archiwum IPN w Warszawie 2 lipca 2020 r. (autorstwa Iwony Śliwowskiej).

Oddając do rąk Czytelników kolejny tom rocznika, Redakcja „Przeglądu Archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej” żywi nadzieję, że zyska on ich przychylność, a zamieszczone artykuły przygotowane zarówno przez pracowników IPN, jak również

archiwistów i historyków z różnych – krajowych i zagranicznych – instytucji naukowo-badawczych (m.in. z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Akademii Sztuki Wojennej w Warszawie, Państwowej Służby Archiwalnej Ukrainy czy Wojskowego Instytutu Historycznego w Bratysławie) będą ważnym głosem w dyskursie naukowym, poświęconym szeroko pojętej problematyce archiwalnej i historycznej.

dr Mariusz Żuławnik

Redaktor naczelny

ORCID: 0000-0003-2670-3751